

Tidigare var låtarna en typ av folklig musik, muntligt traderad, ofta utan omnämnd författare, som sjöngs till välkända melodier. De var sentimentala och handlade om frihetslängtan och ånger. Under 60- och 70- talen kom låtarna alltmer att ändra karaktär och enskilda kompositörer, som Johnny Cash eller Konvaljen, författade egna texter och melodier om fängelsestillvaron. Låtarna vände sig till en ny marknad i och med att de gavs ut av vissa skivbolag.

Lundberg visar olika faktorer som påverkade kåklåtarnas karaktär i en ny tidsanda. Synen på fångar humaniserades och arkiven började intressera sig för denna typ av musik, som samlades in och arkiverades med stöd från fängelseledningen. Därmed fick kåklåtarna status som kulturarv. Ute i samhället fanns ett intresse för underklassens kamp och skivbolagen lät låtskrivare som sjöng om fängelsestillvaron spela in sin musik. Lundberg menar att dessa låtskrivare uttryckte fångarnas kollektiva röst och förmedlade ett politiskt budskap riktat ut mot samhället. Låtskrivare som Konvaljen fick stöd av personer från proggrörelsen, verksamma inom kultursektorn, som såg dem som revolutionärer i en kamp mot ett orättfärdigt kapitalistiskt samhälle. Kåklåtarna uttrycker sålunda samhörighet med den egna gruppen och sin speciella särart i protest mot den etablerade hegemonin. De nyare låtarna uttryckte förvisso en protest mot det etablerade samhället och dess förtryck, men blev samtidigt omfamnade av personer etablerade inom kultursektorn och skivindustrin, sålunda indirekt den hegemoni de protesterade mot. Även om proggrörelsen tog ställning mot orättvisor i samhället, var dess företrädare sällan ”äkta” kåkfarare och kriminella.

Lundberg beskriver hur Gunilla Thorgren, som var drivande i utgivningen av lp:n *Kåklåtar*, endast valde en äldre låt till skivan, då hon hellre ville ha nyskrivna med politiska budskap. Vidare omnämns hur kåklåtarnas professionalisering ledde till att de blev alltmer lika övrig populärmusik. När skivindustrin och personer inom kultursektorn tog till sig kåklåtarna resulterade det i en ny typ av sånger, författade och framförda av enskilda individer, låtar som på sikt nådde en bredare marknad. Frågan är hur

denna förändring påverkades av etablissemangets smak och inställning till både text och melodi. Folklig musik i samtiden bär sällan ett högt kulturellt kapital, kanske behövde de traditionella kåklåtarna transformeras till mer bluesrockig trubadurmusik för att omfamnas av den kulturella (progg)eliten? Denna diskussion hade varit intressant att vidareutveckla utifrån exempelvis Bourdieus teorier om kulturellt kapital och kulturelitens distansering från det folkliga.

I boken varvas kapitel som är mer beskrivande respektive analytiska, vilket gör att ibland förekommer vissa upprepningar. Låtarna i sig är förstås bokens röda tråd, liksom vissa återkommande personer och analytiska perspektiv på materialet. Boken innehåller många bilder som visar personer, skivomslag och miljöer, men även sådana som illustrerar de teoretiska delarna av texten. Ett plus för musiknoterna i slutet, som ger läsaren möjlighet att ta del av sångerna i sin helhet. Boken har även försetts med en ordlista med översättning av kåkjargong. *Kåklåtar* väcker många tankar om tidsandans betydelse för vilken musik som blir uppmärksammas av det omgivande samhället. Avslutningsvis diskuterar Lundberg nutida ”gangstarock”, det vill säga låtar som innehåller stark samhällskritik och är skriven av personer med kriminell bakgrund. Denna musik har sin publik, ges ut på cd och Spotify, och spelas på turnéer. Det är också intressant att fundera över hur den mer folkliga varianten av utanförskapets röster ser ut idag. Hur förhåller sig allmänheten exempelvis till de många fattiga gatumusikanter som spelar traditionella kända låtar i offentliga miljöer? Kanske är detta något för framtidens kulturarv?

Susanne Waldén, Uppsala

Stefan Bohman: *Arbetslösas röster*.
Carlsson Bokförlag, Stockholm 2017.
175 s., ill. Noter och text till tio visor.
ISBN 978-91-7331-851-8.

Boken heter *Arbetslösas röster*, men det är mer specifikt sångtexter om arbetslöshet och arbetslösa som står i centrum. Den är tillsammans

med Dan Lundbergs *Kåklåtar* och Karin Strands *Brott, tiggeri och brännvinets fördärv* utfallet av projektet Utanförskapets röster som bedrivits vid Svenskt Visarkiv.

I inledningen diskuterar Bohman fem utgångspunkter för studien. Det handlar om mikrohistorias värde i relation till makrohistoria, visornas roll som speciellt lämpliga för att lära känna människors värderingar, ”nyckelhålst teorin” (efter Dan Lundberg, Krister Malm & Owe Ronström 2000), det vill säga att musik kan vara ett nyckelhål till att se in i större sammanhang, det ömsesidiga sammanhanget mellan bruk, symbolik och estetik, samt ett längre tidsperspektiv med möjlighet att se både kontinuitet och diskontinuitet.

Materialet består i stort av fyra kategorier som representerar olika tidsskikt och olika upphov: sånger från den tidiga arbetarrörelsens tid (ca 1870–1910) med skillingtrycksvisor och visor från press. Visor från mellankrigstidens arbetslöshet (1929–1936), främst så kallade tigarvisor utgivna som skillingtryck; visor av fyra visförfattare, av vilka Bohman kom i kontakt med tre via ABF i slutet av 1970-talet, samt låtar av nutida vissångare, rappare och rockgrupper, tillgängliga via cd eller internet.

En intressant aspekt i sammanhanget är om ”arbetslös” är en identitet, en samhälllig position eller ett tillfälligt individuellt tillstånd. Detta diskuterar författaren löpande genom texten, och avtäckar skilda tidstypiska förståelser och användningar. Med visorna som lins synliggörs en mängd tidsbundna institutioner, modeller och händelser – nödhjulsarbeten, arbetslöshetskommissioner, strejkbryteri som ultimatum, Lump-Lena, Amalthea, Stripa, fällda regeringar och kärnkraftsomröstning blir delar av rhizom som i andra ändar leder till känslor av människovärde, renhet, självständighet eller deras motsatser.

Det är ett drygt hundratal visor som ingår i studien, vilket gör det möjligt att urskilja några återkommande teman. Detta utgör strukturen för huvudparten av boken: temana är vandrare och lösdrivare, nöd och nödhjulsarbete, strejkbryteri, människovärde och renhet, skuldbeläggning och arbetsetik, tvåttredjedelssamhället samt

klasskamp och politik. Inom varje tema finns ett tidsperspektiv som både kan avtäckas tidsbundenhet – till exempel är strejkbryteritemat främst synligt under den första perioden – men också ändrade attityder.

För den som är bekant med Bohmans tidiga arbeten, och forskning om arbetarsånger generellt, är det de senare materialtyperna som ger mest. De fyra visdiktare som får en närmare individuell presentation i bokens materialkapitel är en heterogen skara: Karl Holmqvist (1882–1952) från Viskafors var aktiv i nykterhets- och arbetarrörelsen från tidigt 1900-tal och skrev sina visor för föreningsmöten. Minnesbilder av honom har samlats av Håkan Carlsson; de tre övriga har genom insamlings-sammanhanget berättat om sångernas tillkomst, användning och innehåll. Ellen Janson (f. 1882) skrev sånger under 1920-talet när hennes man var arbetslös, enbart för framförande i familj och vänskapskrets. Rolf Nyström (f. 1930) från Degerfors började som medlem i fackföreningsstyrelsen att skriva sånger 1976 för möten i samband med att bruket skulle avskeda 300 arbetare. Bengt Nilsson (f. 1955) har börjat skriva sånger relativt nyligen i samband med sjukskrivnings- och arbetslöshetsperioder. Deras sånger finns behandlade där de passar in under kapitlens olika teman, och de mer fylliga kontextuppgifterna och reflektionerna ger särskild insikt utöver vad texterna som sådana förmedlar. Det urval av nutida offentliggjorda inspelningar som tas upp är intressant för att det visar hur temat är produktivt i nutiden, både hos yngre rappare och övervintrade proggruppen Motvind. I det här urvalet finns också de tydligaste allmänpolitiska reflektionerna.

Boken är lättillgängligt skriven och upplagd. Den har också ett gott pedagogiskt värde som förebild för hur man kan arbeta etnologiskt med sångtexter kring ett tema med utgångspunkt i ett kvantitativt större material. Här har Bohman valt att se vistexterna som källa till samhällsförhållanden, men han nämner också alternativa sätt: övergripande genreöversikt, intertextuella samband och djupstudier av enskilda visor. I hans diskussion av sångernas estetiska funktio-

ner hjälper också det långa tidsperspektivet till med att synliggöra förändrad musiksmak, musikpraxis och musikerroll.

Alf Arvidsson, Umeå

Birgitta Theander: *Till arbetet! Yrkesdrömmar och arbetsliv i flickboken 1920–65*. Makadam förlag, Göteborg/Stockholm 2017. 393 s., ill. ISBN 978-91-7061-243-5.

Under flera decennier under 1900-talet publicerades ett stort antal skönlitterära böcker som var särskilt riktade till flickor och unga kvinnor, så kallade flickböcker. Bakom denna beteckning rymdes en rad genrer och underkategorier med olika inriktningar – allt från hästböcker till detektivromaner. Ett centralt tema i många av flickböckerna var det arbete som huvudpersonerna ägnade sig åt, eller drömde om. Om detta har litteraturvetaren Birgitta Theander skrivit en omfattande och ingående bok: *Till arbetet! Yrkesdrömmar och arbetsliv i flickboken 1920–65*.

Som titeln anger sträcker sig den tidsperiod som boken täcker in från 1920 till 1965, och omfattar därmed flera decennier då kvinnors förvärvsarbete genomgick stora förändringar. Avgränsningen av materialet som behandlas i boken har bland annat gjorts genom att författaren valt att inkludera böcker som när de gavs ut uttryckligen betecknades eller beskrevs som flickböcker, exempelvis på omslag, i annonser, recensioner och så vidare. En annan avgränsning som gjorts gäller huvudpersonens ålder – för att boken skulle inkluderas i Theanders undersökning måste huvudpersonen vara minst tolv år. Sammantaget har detta gett ett omfattande material, som finns tydligt redovisat i en översiktstabell i slutet av boken.

Med utgångspunkt i detta digra material har författaren sedan gjort en analys av hur böckerna på olika sätt skildrar huvudpersonernas erfarenheter av och reflektioner runt arbete och yrkesliv. Det är således inte enbart beskrivning-

ar av yrkesarbete som behandlas i boken, utan det är även andra typer av arbete som flickböckernas huvudpersoner ägnar sig åt eller reflekterar över som diskuteras, såsom obetalt hushållsarbete, djurskötsel eller barnpassning. Men olika typer av förvärvsarbete och drömmar om ett yrkesliv ges ändå störst utrymme i texten. Bokens disposition bygger på två huvuddelar, där den första utgår från tretton olika kategorier av arbeten eller yrken. Birgitta Theander går igenom dessa ett i taget och ger olika exempel på hur de beskrivits i flickboken. I den andra huvuddelen av boken görs en mer temabaserad analys av det samlade fältet.

Både böcker av svenska författare och centrala översatta böcker från andra länder har inkluderats i materialet. Därmed dyker ett antal mycket välkända flickbokshjältinnor och författare upp, som L.M. Montgomerys *Anne på Grönkulla*, systrarna March från Louisa May Alcotts *Unga kvinnor*, Laura Ingalls från *Lilla huset på prärien*-serien och flickdetektiven Kitty eller Nancy Drew, av författarkollektivet Carolyn Keene, liksom Martha Sandwall Bergströms Kulla-Gulla, Merri Vik/Ester Ringner Lundgrens Lotta och Astrid Lindgrens böcker om Kati. Men läsaren möter också huvudpersoner och författare som numera kanske främst känns igen av den som själv vuxit upp med dem, eller som mer eller mindre helt har fallit i glömska. Tack vare utförliga referat och beskrivningar av både handling och huvudpersoner i sådana mer okända eller bortglömda böcker, är det ändå lätt och intressant att följa med i författarens diskussion och analys av dem. I bokens båda delar återfinns dessutom ett stort antal illustrationer, som återger framsidorna på många av de flickböcker som beskrivs och diskuteras. Även om omslagen sällan blir föremål för någon mer omfattande analys i texten, ger illustrationerna ytterligare inblick i hur olika yrkeskategorier har framställts under olika tidsepoker, och hur flickor och unga kvinnor har skildrats i bild genom decennierna. Ett roligt och givande inslag i boken alltså, som i ett annat sammanhang kunde varit föremål för en bok i sig själv.

Vad är det då för olika yrken och arbeten som synliggörs i flickboken? I den första delen av